

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SÁRKÖZI GABRIELLA
MAGYARORSZÁGI DIÁKOK ANGOL ÉS SKÓT
EGYETEMEKEN
(1789–1919)

Történelemtudományok Doktori Iskola,
vezetője: Dr. Erdődy Gábor DSc
Művelődéstörténeti Doktori Program,
vezetője: Dr. Kósa László MHAS

A bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Kósa László MHAS

Bírálok: Ifj. Dr. Bertényi Iván PhD, Dr. Ugrai János PhD

Tag: Dr. Mészáros Andor PhD

Titkár: Dr. Molnár László PhD

Póttagok: Dr. Varga Júlia PhD, Dr. Patyi Gábor PhD

Témavezető: Dr. Szögi László CSc

Budapest, 2013

I. CÉLKITÚZÉSEK, A TÉMA KÖRÜLHATÁROLÁSA

I.1. A peregrináció fogalma és szükségessége

A peregrináció, vagyis a diákok külföldi egyetemlátogatása, nem az újkor sajátossága. A nyugat-európai egyetemalapításoktól kezdve ismertek olyan adatok, hogy magyar diákok külföldön tanultak, majd a 14. századtól kezdve igen nagy számban keresték fel Közép-Európa egyetemeit.

Kutatási témám a **magyarországi diákok angliai, ír és skóciai peregrinációja 1789 és 1919 között.**

Munkám annak a magyar peregrináció-kutatásnak a része, amely a külföldön megfordult magyarok társadalmi, kulturális jellegzetességeit kutatja, és amely különösen az országok felsőfokú intézményeinek kapcsolatait tárja fel. Az Ábel Jenő indította, majd Szögi László által folytatott peregrináció-kutatás Európa különböző felsőoktatási intézményeiben tanult magyarok külföldi forrásanyagainak feltárásával készít olyan adatbázist, amely más adatbázisok összekapcsolásával rengeteg informatív, eddig ismeretlen ténnyel szolgál a magyar értelmiség alakulásáról és a társadalmi mobilitásról egészen a középkortól a 20. század elejéig. Egy Kárpát-medencére kiterjedő alsó-, közép- és felsőfokú oktatási intézmények tanulóinak adatbázisa – tekintettel arra, hogy a hallgatók mobilitása a középkortól kezdve igen jelentős volt, – hatalmas mennyiségű új információhoz juttathatja a kutatókat.

I.2. A témaválasztás indoklása

A kutatási korszak első felében (1789–1850) átalakul az európai felsőoktatás rendszere, ez az európai nemzetek születésének időszaka. Az a politikus és tudós generáció, amelyik később végrehajtója lesz a változásoknak, ekkor gyűjti ismereteit külföldi egyetemeken. Ebben az időszakban újabb társadalmi rétegek tudnak bekapcsolódni a felsőoktatásba. A peregrinusok által választott tantárgyak változnak, a

korábban preferált bölcsészeti stúdiumok helyett a reál és egyéb szaktudományok kerülnek az érdeklődés középpontjába.

A magyar tudomány és kultúra fejlődésében különleges helyet foglal el a dualizmus időszaka, annak is a második fele, amikor kiépül a hazai tudományosság korszerű intézményhálózata. Az ebben az időintervallumban külföldön is tanult hallgatókból nyilván csak egy csekély hányadnak sikerült később alkotó módon hozzájárulni a világ tudományosságának fejlődéséhez, de az a közeg, amely a tanulmányokhoz lehetőséget biztosított, nagymértékben segítette elő a fejlődést.

Rendkívül izgalmas, hogy milyen angliai gyökere volt a hazai polgárosodásnak. A historiográfia áttekintése után nyilvánvalóvá vált, hogy átfogóan, – felekezeti kapcsolatoktól függetlenül – még nem vizsgálta kutató a magyar diákok angliai és skóciai egyetemjárását 1789 és 1919 között. Feltáratlan az is, hogy a Szigetországot meglátogató magyarok kik voltak, milyen tanulmányokat folytattak, illetve hogy milyen hatással lehettek a korabeli magyar modernizációra. A téma alaposabb megismeréséhez szükség volt hazai és külföldi levéltári kutatásokat – nagyrészt alapkutatásokat, és hungarika-feltárást – folytatni.

1.3. A dolgozat célkitűzése, hipotézisei

Az újkori magyar egyetemjárást bemutató dolgozat nagy forrásanyag feltárására, és egy közel 500 fős – kisebb méretűnek mondható – peregrináció bemutatására tesz kísérletet, valamint a kevésbé ismert, átfogóan mindezidáig be nem mutatott újkori magyar angliai és skóciai peregrináció adattárát közli. **Hipotézisek:**

1. A források feltárása megmutatja, hogy az angliai és skóciai magyar peregrináció az újkorban is folytatódik-e.
2. Feltételezhetően külföldi ösztöndíjak, hazai alapítványok finanszírozzák a hosszú utat és a tanulmányi költségeket.
3. A magyarok kint tartózkodása rövid, céltudatos, és modern tudományok iránt érdeklődő.

4. A kutatás a kora-újkori angliai és skóciai, illetve az újkori Hollandiában járt magyar peregrinusok létszámát közelítheti meg.

Gömöri György kutatásai szerint a 16–17. században teológusok, magyar lelkészjelöltek, más tudós peregrinusok, főúri látogatók és kísérőik, valamint gályarab lelkészek teszik ki az angliai és skóciai magyar látogatók körülbelül 235 főre tehető számát.

5. Valószínűleg az angliai tanulmányokat egy 'kivételes' réteg érthette el, akiknek tagjai később tudományos karriert futhattak be Magyarországon, illetve külföldön, így a diákok életrajza egyfajta hatástanulmányként szolgálhat arra nézve, hogy jött-e Angliából korabeli 'modern' tudás, és az milyen módon épült be a magyar innovációba.

II. A KUTATÁS-MÓDSZERTAN MEGVÁLASZTÁSA

A kutatás földrajzi határa a magyarországi diákok angol, skót és ír tanulmányútjai. A fogadó egyetem meghatározása egyszerű volt, hiszen a brit felsőoktatásban jól meghatározható, mely egyetemek álltak fenn a 19. században Angliában és Skóciában: Aberdeen, Glasgow, St. Andrew's, Edinburgh, Bristol, Birmingham, Cambridge, Durham, Exeter, Leeds, Liverpool, London, Manchester, Nottingham, Oxford, Sheffield, Southampton. A kutatás során belfasti, dublini beiratkozásokat is regisztráltam. A wales-i egyetem jelentéktelen szerepet töltött be. A magyarországi diák, mint fogalom-meghatározás a hazai peregrináció-kutatás fogalomhasználatához igazodik. Magyarországi diáknak azt tekintjük, akinek születési helye a történelmi Magyarország határain belülre esik. A diákok nemzetiség szerinti meghatározására az adatbázis elemzése során kerül sor.

A kutatás időbeli határait lényegesen egyszerűbb volt felállítani. A kutatási korszak 1789-től 1919-ig terjed, pontosabban az 1788/89-es tanévtől az 1918/1919-es tanévig tart. 1789, mint kezdő év választása Gömöri György kutatási korszakához igazodik, aki a koraújkori angliai és skóciai magyar peregrináció-kutatását ezzel az évvel bezárólag folytatta. 1919-et követően a két világháború közötti ösztöndíjasokkal pedig Simovits Ágnes foglalkozott.

Fontos rögzíteni, hogy az adatbázis-készítés módszertanilag teljesen eltér a forráskiadástól, ezért annak kötelező szabályait az adattárak építéskor nem lehet betartani, mert így egységes formájú adatbázis nem lenne létrehozható. A kutatás során egy **névlistát** kellett összeállítani azokról a diákokról, akik a kutatott egyetemekkel valamilyen módon kapcsolatban álltak. Elsősorban az egyetemi beiratkozási- és jelenléti listák, valamint egyéb egyetemi források és a szekunder irodalom alapján folyt a vizsgálat. A doktori kutatás fő célja az volt, hogy összeálljon azon magyar diákok névsora, akik a 19. század folyamán angol, skót, illetve ír egyetemekre jártak. Azonban a doktori dolgozatnak két szempontot kell egyszerre figyelembe vennie. Az egyik, hogy nemcsak forrásfeltárásról szól a kutatás, hanem egy adatbázis összeállításáról, ami akkor hasznos, ha a forrásfeltárás és az elemzés a peregrináció-kutatás adatbázis-készítésének szabályai szerint történik. A készítendő adatbázisnak kompatibilisnek kell lennie a többivel azért, hogy összehasonlítható adatokat tartalmazzon, és hogy közösen lekérdezhető legyen az információ.

Másrészt ahhoz, hogy a kutatási téma a magyar művelődéstörténet eredményeihez is hozzájáruljon, szükséges a kutatási eredmények egy másik szempontú feldolgozása is, mégpedig a diákok életútjának, a magyar értelmiség külföldi kapcsolatainak feltárása. Ennek a szempontnak – az adatbázis-készítés szempontjaihoz képest – a diákoknak egy bővebb köre felel meg. A peregrináció-kutatás adatbázisaival való összevethetőség miatt ugyanis a statisztikában a Drávától északra született tanulók szerepelnek, vagyis a horvát-szlavón területen született diákokat külön táblázatban helyezem el. Továbbá külön bekezdésben kerülnek megemlítésre azok a magyar származású diákok, akik már Angliában születtek, vagyis akik második generációs peregrinusok, és akiknek szülei megtalálhatóak az adatbázisban és a statisztikák alapjait képezik. Mindezekon felül szintén nem szerepelnek az adatbázisban azok a magyarok, akik a történelmi Magyarország határain kívül, például Bécsben születtek, de biztosan megállapítható magyar nemzetiségük.

Az **adatbázis rovatai**: név, születési adatok, vallás, apa foglalkozása, angliai tanulmányút kezdete, vége, helye, ösztöndíj megjelölése, választott szak, újbóli beiratkozás és kiiratkozás, magyarországi megelőző tanulmányok (elemi iskola, középiskola, felsőfokú tanulmányok), egyéb külföldi egyetem, életpálya, és a

források.

Az **adattbázis elemzésének szempontjai:** a peregrináció intenzitása, a tanulók által választott tanulmányok, a peregrinusok származása, a születési hely földrajzi megoszlása, édesapák foglalkozása, a vallási megoszlás, nemzetiség, nemek aránya, a peregrinusok korábbi tanulmányai, és a peregrinációs-útvonalak.

A módszertan megválasztása a kitűzött cél, az elérhető források, valamint egy kutatócsoport elvárásai szerint alakult. Ennek megfelelően a kutatás alapja legfőképpen a Szigetország 19. századi felsőoktatási intézményeinek levéltári forrásai. Az adattbázis rubrikáinak kitöltésénél másodlagos források is igénybe vehetők annak érdekében, hogy a diák életútja kirajzolódjék. Angliát tekintve az elsődleges források típusa eltér más országokétól, mert szinte minden felsőoktatási intézmény más adatrögzítési módszert használt a 19. században, így nem lehetett előre meghatározni, mi az a primer forrástípus, ami az angliai peregrináció-kutatás alapja lehet. Ezért minden egyes intézmény adminisztrációjának összes forrástípusát át kellett tekinteni ahhoz, hogy a magyar diákokra vonatkozó releváns információk előkerüljenek.

A módszertanhoz választott levéltári források:

- a külföldi felsőoktatási intézmények anyakönyvei, a beiratkozással kapcsolatos korabeli dokumentációk
- tanulók kéziratai
- a hazai felsőoktatási intézmények anyakönyvei, ösztöndíjakra vonatkozó feljegyzései, a tanuló félév-beszámítási kérelme, pénzügyi támogatásért való folyamodványa és külföldi tartózkodásának meghosszabbítása

A módszertanhoz választott nyomtatott források:

- nyomtatott egyetemi anyakönyvek, felsőoktatási intézmények éves kalendáriumai
- úti naplók, beszámolók, önéletírások

A módszertanhoz választott szakirodalom:

- lexikonok, enciklopédiák, nekrológok

- más kutatók kutatási eredményei
- peregrinus-adatbázisok áttekintése
- biográfiák

III. A TÉMA SZAKIRODALMA ÉS FORRÁSAI

III.1. A 19. századi brit felsőoktatás

A kutatást nem lehetett elkezdeni a 19. századi brit felsőoktatási rendszer ismerete nélkül. Negley Harte-nak, a Londoni Egyetem történészének egyik kutatási területe a Londoni Egyetem és jogelőd intézményeinek története. Munkáit a Londoni felsőoktatás bemutatásához, a University of London, a University College London és a University College School London történetének felvázolásához vettem segítségül (HARTE 1978.; HARTE 1986.).

A londoni intézmények közül a London School of Economics-ba tizennyolc magyar hallgató járt. Az iskola legújabb történetét Ralf Dahrendorf írta meg (DAHRENDORF 1995).

A Cambridge-i Egyetem történeténél Elisabeth Leedham-Green (LEEDHAM-GREEN 1996), G. R. Evans műveit használtam fel (EVANS 2009.).

Az Oxfordi Egyetem történetét meglepő részletességgel mutatja be M. G. Brock és M. C. Curthoys munkája (GREEN 1974; BROCK - CURTHOYS 2007.). A két kötet 1500 oldalon tárgyalja az Oxfordi Egyetem történetét a 19. században, ez az Oxford University történetéről szóló sorozat hatodik és hetedik kötete.

R. D. Anderson skót újkor-történész munkáit a brit felsőoktatási intézmények tipizálása és a skót egyetemek története kapcsán használtam fel (ANDERSON 1995.; ANDERSON 1997.; ANDERSON 2000.; ANDERSON 2003.).

III.2. A tanulók magyarországi forrásai, irodalma

Magyarországon és Erdélyben mindenekelőtt a református egyházi levéltárakban, könyvtárakban, a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények

múzeumában fellelhető névjegyzékek, az iskolák, egykori peregrinus levelek vizsgálatán alapszik a dolgozat. A levéltári források mellett forráskiadványok, a témához kapcsolódó tudományos cikkek, tanulmányok, könyvek egészítették ki az angliai/skóciai peregrináció kutatását.

A magyarországi levéltári források főként a külföldön tanuló teológusok kiutazási lehetőségeinek megismerését segítik. Elsőként olyan protestáns hallgatókat kerestem, akik német egyetemekről tovább utaztak Angliába, illetőleg akik a skót református egyház intézményeibe mentek tudásukat bővíteni. A teológus hallgatókra vonatkozó legfontosabb források a Tiszántúli, Tiszáninneni, Dunántúli, Dunamelléki és az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárak, valamint a Református Kollégiumok és az erdélyi Unitárius Kollégium iratanyagai közül a kollégiumi/teológiai anyakönyvek és évkönyvek, alapítványok és ösztöndíjak iratai, adományok és segélyezések iratai, külügyi iratok, egyházkerületi jegyzőkönyvek, valamint a budapesti Ráday Gyűjteményben a budapesti teológia matrikulái.

Más peregrinus diáklistát tartalmazó könyveket, tanulmányokat szintén felhasználtam a kutatáshoz, mert ezekben a diákok által látogatott egyetemekre vonatkozó információk között előfordulnak angliai helységnevek, jóllehet elég ritkán, mert a peregrináció hagyományos útvonala német-holland-angol-skót egyetemek és nem fordítva (Lucian Nastaze, Szögi László, Patyi Gábor munkái).

Az erdélyi unitáriusok angol kapcsolatait elsősorban Szabó Miklós, Erdő János, Zsakó Erzsébet, Törökné Borbély Lenke és Kovács Sándor kutatta (SZABÓ MIKLÓS 1991., ERDŐ JÁNOS 1986.; ZSAKÓ 2003.; TÖRÖKNÉ BORBÉLY 1997.).

A debreceni diákok angliai és skóciai peregrinációját külföldi kutatásaiknak köszönhetően elsősorban Hörcsik Richárd és Kovács Ábrahám tárta fel (HÖRCSIK 1989., KOVÁCS ÁBRAHÁM 2001.).

III.3. A magyarországi egyetemek nemzetközi kapcsolatai

Az angol/skót-magyar felsőoktatási kapcsolatokról sokat elárulnak az egyes felsőoktatási intézmények nemzetközi kapcsolatai. Ehhez át kellett vizsgálni a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem orvostudományi, bölcsészeti, jogi és mérnöki kari tanácsulási jegyzőkönyveit,

dékáni iratait, valamint a Budapesti Kereskedelmi Akadémia Keleti Tanfolyamának Tanácsülési jegyzőkönyveit. A műszaki egyetemi levéltárban a források között oxfordi és londoni nyári egyetemi meghívók és jelentkezési lapok is előkerültek. Azonban az 1914 előtti VKM-iratok és a budapesti egyetem iratainak nagy része 1956-ban elégett.

III.4. Az angol és skót egyetemek magyar hallgatói

A Klebelsberg Kunó ösztöndíj lehetővé tette 2007-ben, 2008-ban, és 2009-ben egy-egy hónapnyi kutatást az Egyesült Királyságban, illetve 2011-ben további három hónap állt rendelkezésemre a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj jóvoltából. Az angliai kutatások nélkül az adatbázis ma fele annyi magyar tanuló adatait tartalmazná.

A hazai kutatásokat tehát angliai forrásokkal és szakirodalommal bővítettem, az angol egyetemi, kollégiumi forrásanyagban mind nyomtatott, mind levéltári forrásokra támaszkodtam. A legfontosabb – legtöbbször nyomtatásban is közzétett – források az egyetemi matrikulák. St. Andrews-nak 1473-tól volt matrikulája, a középkortól Oxford és Cambridge regiszterei is kutathatóan megmaradtak, Aberdeenben azonban nincs hasonló forrás.

Az egyetemi anyakönyveket, mint forrást egészítik ki a college-ok regiszterei, amelyek a hallgatókra vonatkozó egyéb adatokat tartalmaznak: hol szállt meg, milyen órákra járt, utalást tartalmaznak továbbá a különböző pénzügyi támogatások iránti folyamodványaira.

Ezek mellett az egyetemi college legfontosabb eseményeit tartalmazó college évkönyvek (college calendars) is segítik a kutatást, ahol a hallgatók név szerint fel vannak sorolva, és tanulmányi előmeneteleik pontosan dokumentálva vannak.

A cambridge-i diákokat a John Venn által összegyűjtött Alumni Cantabrigienses tartalmazza 1900-ig, amely már elektronikus formában is létezik (VENN 1922.). Cambridge-ben az egyetemi könyvtárban az egyetem összes részegységének nyomtatásban megjelent regisztere, diáklistái fellapozhatók, de itt található az egyetemi vizsgákra, végzettségekre vonatkozó adminisztratív listák is (HISTORICAL REGISTER, MATRICULATIONS AND DEGREES, GRADUATI CANTABRIGIENSES).

Az Oxfordi Egyetem hallgatóiról Joseph Foster munkájának eredményeképpen készült Alumni Oxonienses létezik cd-rom formában, ez 1886-ig tartalmazza az egyetemre beiratkozottak névsorát. (FOSTER 1891.) Ennek a munkának folytatása az Oxford Men (FOSTER 1893.). Oxfordra és Cambridge-re jellemző, hogy a különböző college-ok mind rendelkeznek külön nyomtatott forrásokkal, mint a college regiszterek (pl. Entrance Register of Queen's College, Oxford), vagy az évkönyvek (annual report of the college, pl. Sidney-Sussex College Annual). Oxfordban a Bodleian Library őrzi a nyomtatott egyetemi forrásokat.

Londonban főként a British Library és a Senate House Library őrzi a nyomtatott felsőoktatási forrásokat. A magyar hallgatók szempontjából az egyik legfontosabb intézmény Londonban a Manchester New College (1853–1889), amely 1889-től Oxfordban található. A college 1842-t követően fogadott overseas tanulókat. Itt egy speciális forrást tekintettem meg: az elhalálozási indexet (obituary index az *Inquirer* és a *The Christian Life* c. lapban), amely életrajzi adatokat tartalmazott a magyar diákokra vonatkozóan. A Manchester College forrásai az 1790–1858 közötti időszakra a *Manchester College Annual Report*, az 1859–1901 közötti időintervallumra a *The Hungarian and Transylvanian Unitarians* c. könyv Lucy Tagarttól (TAGART 1903.), az 1902–1919 közötti időszakra vonatkozóan pedig a *college reports*.

Magának a londoni egyetemnek a nyomtatott forrásairól kiváló összefoglalást ad *Piers Cain az Examination Registers of the University of London (1838–1889)* bevezető tanulmányában (PIERS 1982.), ahol végig veszi, hogy melyik évben milyen újabb regiszterrel bővült a londoni egyetem tanulókat rögzítő adminisztrációja.

További londoni nyomtatott forrás a *The Historical Record (1836–1926)* és a *General Register of London University*, amelyek a Londoni Egyetemen fokozatot szerzett diákok nevét tartalmazzák. Azonban az itt szereplő diák nem feltétlenül tanult Londonban, ugyanis ha vidéki angol egyetemre járt, akkor is szerezhette Londonban diplomát. Gyakorlatilag a Londoni Egyetemhez kapcsolódó londoni felsőoktatási intézmények mind rendelkeznek diákregiszterekkel és kalendáriumokkal. A Londoni Egyetem kalendáriumuma először 1844-ben jelent meg, és 1846-tól University Almanachot is nyomtattak. Az eredeti regisztereket minden jogutód intézmény a saját levéltárában vagy records' office-ában őrzi.

Ami Skócia forrásait illeti, az egyetemen végzett hallgatókat a

University of Edinburgh List of graduates (1859–1888) tartalmazza. Ehhez hasonló forrás a *Catalogue of Graduates of the University of Dublin (1895–1931)*, és az *Aberdeen University roll of graduates (1860–1900)*. Ezzel szemben az *Alumni Dublinenses (1593–1860)* a beiratkozott tanulókat sorolhatja fel, csakúgy mint a *University of Glasgow Matriculation Albums (1728–1858)*.

Az angliai felsőoktatási intézményekre jellemző, hogy publikáltak olyan kiadványokat is, amelyek régi és új diákok listáját tartalmazta, illetve egyéb tiszteletbeli tagok, és támogatók listáját, ilyen forrástípusok az: old students' association, list of members, register of fellows, associates and students, vagy list of past and present students. Ezek vajmi kevés információval szolgálnak a tanulók származására vonatkozóan, így csak abban az esetben hasznosak, ha konkrét tanulóra keresünk rá.

III.5. A diákok utóéletének feltárása

A felsőoktatási intézmények adminisztrációjának adatain kívül, ha szélesebb spektrumú képet szeretnénk kapni a peregrinusokról, érdemes lexikonokból, genealógiákból, életrajzokból, utazási naplók, biográfiákból kiegészíteni az adatbázis rubrikáit, hogy a külföldön tanult peregrinus diák életpályája kirajzolódjék. A lexikonokból új nevek is nyerhetőek, hiszen az életrajzok általában jelölik, hogy hol végezte tanulmányait az adott személy. Az életpályák elemzése megmutatja, melyek azok a tudományos névumok, amelyek Angliából és Skóciából érkeztek hazánkba.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSAI

A magyarországi hallgatók kora-újkori hagyományokat folytatva felkeresték a Szigetország Egyetemeit. A várakozásokkal ellentétben az újkori peregrináció a kora-újkori duplája. Az adatgyűjtés eredményeképpen az 1789 és 1919 közötti időszakban eddig 494 magyarországi születésű tanuló beiratkozását regisztráltam, akik az Egyesült Királyság valamely felsőoktatási intézményeiben jártak.

A 494 beiratkozás a következőképpen oszlik meg: Angliában 378 tanuló tanult, közülük 176-an Londonban, 60-an Cambridge-ben, 96-an Oxfordban, öten Manchesterben, ketten Liverpoolban, egy tanuló Sheffieldben, és szintén egy magyar tanult Leeds-ben. 28 további tanuló nyári egyetemen vett részt Londonban vagy Oxfordban, a források sajnos nem pontosak. Kilenc diák ugyan Angliában tanult, de nem fellelhető, mely oktatási intézményben. Skóciában 113 magyar tanult, ebből Edinburgh-ban 96-an, Glasgow-ban nyolcan, Aberdeen-ben hatan és St. Andrew's egyetemén hárman. Ír egyetemeken három magyar hallgatott előadásokat, Belfastban kettő, Dublinban egy hallgató. A statisztikakészítés alapja a 494 beiratkozás (az újbóli beiratkozásokat nem hozzávéve), de a peregrinációban ténylegesen részt vevő diákok száma ennél kisebb, valójában 443 hallgatóról van szó, akik több egyetemet is végig látogattak külföldi tartózkodásuk alatt.

Eddigi kutatásaim szerint a peregrinusok nagyobb számban 1850 után látogattak el angol és skót egyetemekre, 1850 előtt mindössze tizenhárom magyar tanulót regisztráltam. 1850 után viszont évtizedről évtizedre jelentősen emelkedett a kint tanuló magyarok száma, mert a századforduló gazdasági felfutása és a növekvő ösztöndíj-lehetőségek kedveztek a külföldi tanulmányoknak. A magyar tanulók általában miután az ösztöndíj véget ért, hazautaztak, így diplomát magyar felsőoktatási intézményben szereztek. Ahogy közeledünk a századfordulóhoz a diákok közül egyre többen diplomáztak pl. Londonban, és egy páran kifejezetten posztgraduális tanulmányok miatt érkeztek a Szigetországba; az érdeklődés főleg a műszaki, gazdasági és orvostudományi stúdiumok iránt nőtt meg.

147 hallgató egy-négy hetes nyári egyetemen vett részt Londonban, Cambridge-ben vagy az Oxfordi Egyetemen.

A magyarországi diákok 31 %-a csupán fél-egy hónap közötti időintervallumot tartózkodott valamely felsőoktatási intézményben. A magyarok 10.6 %-a (53 tanuló) 1-2 hónapot tanult kint, de kevesebbet, mint egy évet. 145-en (29 %) egy évet tanultak, egy diák másfél évet, 49-en pedig két évet töltöttek Angliában (9.8 %).

A legtöbben, 194-en bölcséleti stúdiumokat hallgattak, ez 42.5%-a a hallgatóknak. Ebből angol nyelvet 159-en tanultak. A magyarországi református egyház aktívan ápolta skóciai kapcsolatait a 19. század folyamán. A hazai protestantizmus továbbélő hagyományai következtében 131-en teológiát tanultak (26.5%), ez leginkább

protestáns teológus hallgatókat jelent, akik Edinburgh-ba érkeztek a célból. A 19. század közepére a metafizikaellenességgel párhuzamosan a pozitivizmus elterjedésével, a tapasztalati úton való bizonyítás követelésével gyors fejlődésnek indultak a természettudományok. A modern tudománynak számító gazdasági, műszaki, természettudományi tantárgyakat összesen a tanulók 20.5 %-a hallgatta (47 orvos, 16 mérnök, 16 természettudós). Jogot, politikatudományt és szociológiát 41-en tanultak (8.2%). Közgazdaságtan iránt 24-en (4.8%) érdeklődtek, ők pénzügy, modern közgazdaságtan és politikai gazdaságtan tárgyakat vettek fel. Valószínűleg az angol tanulmányok egyik célja olyan modern új tudományterületek megismerése lehetett, ami a hazai felsőoktatásban nem szerepelt a hallgatható stúdiumok között. Ez megmutatkozik abban is, hogy, a hallgatók Magyarországra visszatérve, tanulmányaikat befejezve kamatoztatni tudták az Angliában szerzett ismereteket, és az új, odahaza ismeretlen tudományos ismeretek karrier befutásának lehetőségét is megnyitotta az illető egyén előtt. Végül kilencen zenei kurzusokat vettek fel (zongora-, hegedűművészet) és ketten agrártudományokat hallgattak.

Az adatbázis azt is lehetővé teszi, hogy a tanulók társadalmi elhelyezkedését vizsgáljuk meg, sőt, a szülőkhöz képest a társadalmi mobilitást is. A hallgatók szociológiai összetételéről, társadalmi státuszukról akkor kapunk közelebbi képet, ha megvizsgáljuk a tanulók szüleinek foglalkozását, karrierjét. Az angliai és skóciai tanulmányok sok pénzbe kerültek, amelyhez egy tetemes utazási költség is tevődött, ezért nem meglepő, hogy a legnagyobb csoportot azok a diákok alkotják, akiknek apjuk nemesi származású, arisztokrata, vagy földbirtokos volt.

Az Angliában tanult magyarok közül 13 gróf és 11 bárói családból származott, további egy tanuló vitéz volt. Az arisztokrácia korabeli viszonzyszámainak duplája prezentálódna az adatbázisban (11%), 1848 előtt a nemesség a magyar társadalom 5 %-át tette ki. A mágnás családokra jellemző volt, hogy gyermekeik nevelésére nagy gondot fordítottak, bár a jó nevelés elsősorban nem valamilyen életpályára való felkészítést, hanem a nagyvilágban való otthonos mozgás képességének elsajátítását jelentette.

Ehhez tevődik még hozzá 15 %-nyi nagypolgári származású diák: 9 főhivatalnok, 17 hivatalnok, 8 nagyiparos szülő, akik számára szintén nem jelentett gondot a gyermek távoli külföldi útját finanszírozni. A huszonöt egyházi pályát választó szülők száma

valószínűleg jóval több lehet, mert a skóciai és angliai ösztöndíjak egy része kifejezetten protestáns és unitárius diákok számára szült. Az ő szüleik feltehetőleg egyházi személyek, vagy értelmiségiek, de az adatbázis eme rovatai még hiányosak.

Emellett a tanulók egy nagyobb csoportja – pontosan 44 fő (19 %) – értelmiségi családból származott, az apák foglalkozását tekintve: ügyvéd, jogász, közgazdász, geológus, paleontológus, de túlnyomó részt (31) tanár volt. Ebben a csoportban fordul elő leginkább, hogy a diák édesapja is megfordult már Angliában, és valószínűleg hasonló ismeretszerzésre ösztönözte gyermekét. Magyarországon a századfordulóhoz közeledve erősödött meg annyira a humán értelmiségi réteg, hogy nem jelentett anyagi gondot a külföldi tanulmányút finanszírozása.

Végül a tizenöt orvosi családot érdemes még megemlíteni, ahol szintén több generációra jellemző az angliai vagy skóciai tanulmányút.

A diákok közül 137-en reformátusok, 93-an valószínűleg izraeliták, 53-an római katolikusok, 26-an unitáriusok, tizenkilencen pedig evangélikusok voltak.

A kutatások felfedtek hazai és külföldi ösztöndíjakat, amelyek megkönnyítették a kiutazást. 1862-ben a skót egyház ösztöndíj alapításáról határozott cseh és magyar református teológus tanulók számára, hogy az edinburgh-i New College-ban gyarapíthassák tudásukat.

Hörtsik Richárd kutatásai szerint négy alapítványt hoztak létre 50-50 fonttal, amely évente két cseh és két magyar hallgató tanulmányait fedezte. Ezzel az ösztöndíjjal 82 magyar jutott tanulási lehetőséghez Skóciában 1865 és 1914 között.

A kolozsvári unitárius lelkészek számára külön ösztöndíj-lehetőséget biztosított az angliai Manchester New College.

A hazai egyházi támogatások közül a Szalay József Alapítvány a pápai Teológia hallgatóinak külföldi útjait segítette, kamatai egy külföldre utazó papi vagy tanári jelölt gyámolítására szolgáltak.

A Budapesti Református Teológiai Akadémia kiválóbb ifjai többnyire az utrechti és az edinburgh-i egyetemeket látogatták, mert ott várták őket nagyobb stipendiumok. Utiköltségüket a Csontos-féle ösztöndíj fedezte, amelyet 1884-ben alapítottak 100 forinttal.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa a Horváth-Paula-féle Alapból általában 60 forintnyi támogatást ítélt meg

az Edinburgh-be való tanulmányi kiutazások költségeinek fedezésére.

A Tiszáninnyi Református Egyházkerület konventi elnöksége 1910-ben két 2000 koronás angol egyetemre szóló ösztöndíjról szóló pályázati hirdetményt közölt. Az ösztöndíj elnyerésének feltétele: háromévi amerikai lelkészség az ösztöndíjat követő öt éven belül.

Az egyházkerületi segélyek a már meglévő és elnyert alapítványi támogatásokat vagy ösztöndíjakat egészítették ki, hogy segítsék a külföldön tanulmányokat folytató hallgatók helyzetét. Ilyen egyházkerületi segélyek mind a Dunántúli, Dunamelléki, Tiszáninnyi, Tiszántúli és az Erdélyi Egyházkerületben is voltak.

Az egyházi alapítványok mellett hazai állami ösztöndíjak is lehetővé tették, hogy bölcészek, mérnökök, zenészek, valamint orvosok Angliába vagy Skóciába utazzanak tanulmányi gyakorlatra. A magyar kormány 1868-as költségvetésében az intézményesített ösztöndíjak közül 12.000 forintnyi külföldi utazási ösztöndíj tétele szerepelt. 1906-ban ez az összeg jelentősen megemelkedett.

A Budapesti Magyar Királyi Egyetem orvoskarán doktorált tanulók a Bene-féle utazási ösztöndíjjal, és a Schordann-ösztöndíjjal tanulhattak angol és skót egyetemeken. Az orvosok mellett a műszaki hallgatók számára is létezett angliai ösztöndíj. Az 1907/08-as tanévtől évente kilenc okleveles műszaki hallgató részesült külföldi tanulmányi ösztöndíjban.

Három okleveles gépészmérnök útját a Ganz-féle Villamossági Rt. finanszírozta, három további okleveles gépészmérnököt a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Rt., egy vegyészmérnöknek és egy gépészmérnöknek a Magyar Cukoripar Rt. fizette a külföldi útját; egy vegyészmérnök kiküldetését pedig a Kőolajfinomító Rt. állta. Ez évenkénti 18.000 korona támogatást jelentett a műegyetemi hallgatók számára, vagyis fejenként 2000 korona utazási támogatást kaptak a végzett hallgatók.

Közismert, hogy a magyar arisztokrácia angliai útjainak következtében az angol lovak tenyésztése, lóverseny, sportok, mint pl. a krikett, rókavadászat és a boksiz ismertté vált Magyarországon, de érdemes megvizsgálni azt is, hogy a hazatérő diákok milyen tudást, tapasztalatot hoztak haza Angliából, illetőleg Skóciából, és milyen életpályát választottak tanulmányaik befejeztével. Az Angliában/Skóciában peregrinus diákként tanuló magyarországi diákok egy része később, a

19–20. század folyamán olyan tudományos pályát futott be, amelynek során angol tudományos intézetek tagjaivá lettek. A disszertációban mini életrajzok keretében mutatom be a magyarországi modernizáció angol és skót gyökereit a hazai oktatás, a gazdaság, az orvostudomány, a mérnöki munkálatok területén. A diákok karrierjét megvizsgálva megállapítható, hogy a külföldi tanulmányaikról visszatérő magyar hallgatók a hazai tudományos és szellemi közéletben jelentős szerepet töltöttek be, hozzájárulva ezzel az ország szellemi életének sokszínűségéhez és fejlődéséhez. A nagyrészt ösztöndíjjal kint tanult magyarok közvetítésével tömegesen jutottak el hazánkba a korszerű tudományos ismeretek, amelyek fontos részét képezték a 19. századi magyar modernizációnak és polgárosodásnak.

A feltárt adatok azt mutatják tehát, hogy az angliai és skóciai magyar peregrináció felét férfi protestáns teológusok tették ki, akik ösztöndíj segítségével gyarapíthatták tudásukat a kinti egyetemeken. Egy másik meghatározó részét pedig olyan nagypolgári család gyermekei, akik modernnek számító tudományokban való elmélyülés miatt utaztak Angliába, az ő útjaikat is ösztöndíjak segítették. Anyagi támogatás nélkül nehéz volt Angliába kijutni, egyrészt a távolság miatt, másrészt azért, mert a cambridge-i és oxfordi egyetem nagyon drága elit egyetemeknek számítottak, ezért jellemzően a magyar arisztokrata családok taníttathatták itt gyerekeiket (pl. Zichy, Batthyány, Esterházy, Festetics).

V. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉNEK ELŐADÁSAI ÉS PUBLIKÁCIÓI

Önálló kötet

Magyarországi diákok angol- és skót egyetemeken (1789–1919) In: *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban. 19. kötet.* Szerk.: Szögi László. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2013. 200 pp.

Tanulmányok, cikkek

1. Hungarian Students at the Universities of England and Scotland in the Modern Age (1789–1914). In: *Intellectuali si societatea moderna repere Central-Europene*. Ed.: Cornel Sigmirean, Editura Universitatii Petru Maior, Targu-Mures, 2007. pp. 199–207.
2. Magyarországi diákok az angol és skót egyetemeken, különös tekintettel a pápai diákokra. In: *Acta Papensia* 2007. I-II. 101–120.
3. Londoni magyar peregrinusok a hosszú XIX. században. In: *Lymbus* 2009. 389–400.
4. Beszámoló a 21. Történész Világkongresszusról I. In: *Történelemtanítás* 2010. XLV. I. 3. sz.
5. Beszámoló a 21. Történész Világkongresszusról II. In: *Történelemtanítás* 2010. XLV. I. 4. sz.

Konferencia-előadások

1. 2005. szeptember 22–23. nemzetközi konferencia, Petru Maior Egyetem, Marosvásárhely. Előadás címe: *Hungarian Students at the Universities of England and Scotland in the Modern Age 1789–1914*
2. 2006. november 16. Pápa, Református Kollégium, Protestáns kollégiumok és művelődés az újkori Magyarországon c. történeti konferencia. Előadás címe: *Magyarországi diákok az angol és skót egyetemeken, különös tekintettel a pápai diákokra.*
3. 2008. november 6. MTA Történész Szakbizottság Egyetemtörténeti Albizottságának ülésén előadás tartása a londoni kutatás eredményeiről.
4. 2010. aug. 25. Utrecht – Nemzetközi Egyetemtörténeti Bizottság Konferenciája: Center and Periphery. Előadás címe: *Modern knowledge from UK to Hungary (1789–1919)*